

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата психологічних наук, доцента, доцента кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

КУЛЕШОВОЇ ОЛЕНИ ВІТАЛІЇВНИ

на дисертаційне дослідження БОНДАРЕНКО ВАЛЕРІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ

на тему «Відповідальність як умова та механізм успішної самореалізації особистості», подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 053 Психологія,

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Вивчення представлених матеріалів у дисертації та анотації Бондаренко Валерії Олександрівни, а також ознайомлення з результатами наукових розвідок з обраної теми в наукових публікаціях, дозволяє стверджувати, що: дослідницею проведений глибокий науковий аналіз обраної теми; виявлена новизна у розгляді питань; сформульовані наукові положення, узагальнення та висновки, які є предметом захисту.

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науково-дослідними темами.

Актуальність дисертаційного дослідження проблеми розвитку особистісної відповідальності є очевидною в сучасних умовах неконтрольованої генералізація деструктивних процесів у світі на основі нищівної війни, розв'язаної росією та неможливості вирішити проблему створення безпечного життя, організації конструктивної життєдіяльності людини. Наростаюча жорстокість та девіталізація людського існування, технізація людини в субстратному та функціональному аспектах, актуалізують необхідність пошуку якісно нової системи цінностей для збереження людської цивілізації на основі прийняття відповідальних рішень за умови незворотності історичних подій. Як ніколи, головною потребою для людини є автономна і самостійна діяльність у

світі, реалізація свободи вибору та особистої відповідальності, розвиток творчої сутності власної ідентичності.

Валерія Олександрівна наголошує, що трансформація освіти має бути орієнтована на створення необхідних умов для становлення особистості, спроможної масштабно та оригінально мислити і конструктивно діяти в новій соціокультурній ситуації. Завдання освіти, насамперед, полягає у формуванні особистості активного і гідного громадянина, здатного розв'язувати як повсякденні завдання так і стратегічні на основі розвитку здатності приймати самостійні рішення, брати відповідальність на себе, здійснювати в майбутньому свідомий життєвий вибір. Нагальною постає потреба наукових досліджень психологічних засад освіти, орієнтованої на забезпечення особистісного становлення і розвитку, самовизначення й успішної самореалізації особистості майбутніх фахівців.

Слід відзначити, що проблеми, представлені у дисертаційному дослідженні у контексті психологічних чинників становлення особистості, є пріоритетами національної освіти, що свідчить про відповідність наукової роботи потребам освітньої практики та своєчасність науково обґрунтованих позицій запитам особистісно орієнтованої освіти.

Отже, дослідження Валерії Бондаренко відповідає сучасним науковим і соціальним запитам, що зумовлює його актуальність і своєчасність. Підвищенню значущості теми сприяє наявність низки суперечностей, які потребують наукового осмислення та практичного розв'язання. Таким чином, актуальність обраного напрямку дослідження є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету «Формування особистості як суб'єкта самотворення» (номер державної реєстрації 0119U103663). Тему дисертаційного дослідження затверджено

Вченою радою Хмельницького національного університету (протокол № 8 від 10.11 2021 р.).

У результаті ретельного наукового пошуку дисертанткою *уперше* визначено відповідальність умовою та механізмом успішної самореалізації особистості; виявлено та проаналізовано психологічний зміст особистісних показників самоцінності, внутрішньої свободи, життєстійкості як структурних, взаємопов'язаних із відповідальністю особистості, компонентів; експериментально доведено, що механізм успішної самореалізації особистості визначає відповідальність як функціональне утворення взаємопов'язаних структурних компонентів: самоцінності, внутрішньої свободи, життєстійкості; запропоновано комплексний підхід до розвитку відповідальності особистості, що містить експериментальну програму, спрямовану на розвиток таких психологічних показників відповідальності особистості як: самоцінність, внутрішня свобода, життєстійкість в системі фахової освіти;

уточнено вплив базового стану особистісної тривожності та досвіду важких життєвих обставин на відповідальність як умову успішної самореалізації особистості; психологічний потенціал криз онтогенезу особистості в розвитку відповідальності;

набули подальшого розвитку науково-психологічне розуміння змісту відповідальності особистості на основі авторського визначення: *відповідальність – фундаментальне утворення структури особистості, що постає умовою її успішної самореалізації на основі суб'єктивної інтеграції самоцінності, внутрішньої свободи, життєстійкості, методи та прийоми розвитку відповідальності на основі розробленої «Програми розвитку особистісної відповідальності в освітній взаємодії».*

Значення отриманих автором результатів для психологічної науки і практики

Дисертаційне дослідження Бондаренко Валерії Олександрівни має

беззаперечну практичну значущість, що зумовлюється достатнім рівнем обґрунтованості, успішною апробацією та впровадженням результатів. Практичне значення роботи полягає у виявленні психологічних складових відповідальності, що можуть розглядатися як наукова основа для розробки методів успішної самореалізації особистості, зокрема для створення індивідуальних програм розвитку відповідальності в процесі практикумів саморозвитку та самореалізації, для розробки індивідуальних програм психокорекції та психологічного супроводу особистості.

Результати дослідження мають практичне застосування: розроблені матеріали авторської програми розвитку відповідальності особистості можуть бути використані психологічними службами під час консультування батьків і педагогів; напрацювання дисертації, можуть слугувати змістовним доповненням до навчальних курсів «Психологія особистості», «Вікова психологія», «Психологія розвитку», а також використовуватись під час проведення тренінгів особистісного зростання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні

Науково-поняттєвий апарат дисертаційного дослідження Бондаренко Валерії Олександрівни сформульовано відповідно до обраної тематики. Авторка чітко визначила об'єкт і предмет дослідження, обґрунтувала мету й завдання, окреслила наукову новизну та практичну значущість отриманих результатів, а також визначила теоретико-методологічні основи роботи.

Структура дослідження логічно узгоджена з поставленими цілями й завданнями.

Вагомим підтвердженням змістовної глибини та інформаційної повноти є сформована авторкою джерельна база, що нараховує 287 найменувань, з яких 150 – іноземними мовами. Це свідчить про високу валідність, доказовість та інформативність результатів.

Аналіз дисертаційного тексту та публікаційної активності дослідниці дає підстави стверджувати, що вона володіє необхідною науково-дослідницькою компетентністю й методологічним інструментарієм для успішного вирішення поставленого наукового завдання, а одержані результати є науково обґрунтованими та достовірними.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Дисертаційне дослідження складається з анотацій українською й англійською мовами, списку публікацій здобувачки, вступу, трьох розділів, пов'язаних послідовністю викладу і внутрішньою логікою, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст дисертації викладений на 238 сторінках комп'ютерного набору, містить 34 таблиці та 9 рисунків. Загальний обсяг дисертації (з додатками) – 306 сторінок. Зміст дисертації достатньою мірою розкриває її ключові аспекти та відповідає меті дослідження і поставленим завданням. Науковий апарат дисертаційного дослідження збалансований. Об'єкт, предмет, мета дослідження, зазначені у вступі, відповідають задекларованій темі. Також у цій частині дисертації висвітлено наукову новизну, практичне значення, подано відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації. Зазначений комплекс методів дослідження, в якому гармонійно поєднуються теоретичні, емпіричні та методи математичної статистики, адекватний поставленим завданням.

Варто відзначити, що у першому розділі «Науково-теоретичні засади дослідження психологічних особливостей відповідальності особистості» змістовно обґрунтовано та логічно висвітлено психологічний зміст та функціональне навантаження відповідальності як умови самореалізації особистості. Цілком слушно зазначено, що успішна самореалізація базується на інтегральних характеристиках особистості, які відповідають принципу причинної впорядкованості, тобто спрямовані на досягнення конструктивного

результату. Відповідальність, переконливо постає детермінуючим динамічним утворенням всього життя людини, її самореалізації.

Заслуговує на увагу інноваційний підхід до розуміння самоцінності, її унікальний статус у структурі особистості як перманентного процесу набуття досвіду власної життєдіяльності, соціальних взаємин, здатності приймати самостійні рішення, процесу формування власних думок у взаємозв'язку із розвитком відповідальності за власні рішення (с. 63). Лише за таких умов, справедливо переконує авторка, можливими є адекватне вирішення проблеми морального вибору в різноманітних життєвих ситуаціях та продуктивна життєва реалізація як самоактуалізація потенціалу особистості. Слід відзначити, що теоретичні узагальнення щодо потенціалу самоцінності визначили специфіку побудови авторського тренінгу розвитку відповідальності на умові конструктивної динаміки самоцінності особистості.

Важливо, що в дослідженні проблеми розвитку відповідальності особистості значна увага приділена моніторингу розвитку показників внутрішньої свободи особистості як релевантному та взаємопов'язаному з рівнем відповідальності станові.

Науково-практичну цінність, на наше переконання, має обґрунтування дисертанткою у параграфі 1.5 семантично-функціонального взаємозв'язку особистісної відповідальності із життєстійкістю, оскільки в сучасних українських реаліях життєстійкість особистості набуває особливої актуальності.

Цінність другого розділу дисертації «Психологічно-семантичне підґрунтя розвитку відповідальності в актуальних соціальних умовах» полягає в логіці висвітлення проблеми онтогенезу відповідальності особистості у поєднанні ґрунтовного теоретичного аналізу фундаментальних психологічних концепцій та власного емпіричного дослідження проблеми у різних групах. Заслужують на увагу статистично підтверджені результати відмінностей показників особистісної відповідальності у вікових групах (підлітки, старшокласники,

студенти) – параграф 2.2, у групах місцевих студентів та студентів із статусом внутрішньо переміщених осіб. Дисертанткою обґрунтовано, що прояв відповідальності у важких життєвих ситуаціях є показником справжнього суб'єктивного ставлення до ситуації, що реалізується в зверненні людини до своїх внутрішніх можливостей і резервів. Саме в таких ситуаціях виявляється справжня відповідальність як спосіб саморегуляції і самоконтролю (пар. 2.4, с.137). Розмір стандартизованого ефекту досліджуваних показників у місцевих студентів і студентів ВПО у всіх випадках ($V > 0,35$).

У третьому розділі дисертації «Результати впровадження «Програми розвитку особистісної відповідальності в освітній взаємодії» представлено експериментальне дослідження з використанням розробленої авторської програми розвитку відповідальності на основі підвищення самоцінності особистості та взаємозв'язаних із нею показників внутрішньої свободи й життєстійкості.

Заслуговує на схвалення методологічне обґрунтування психолого-педагогічних умов розвитку відповідальності студентів закладів вищої освіти: врахування психологічних закономірностей процесу розвитку внутрішніх структур особистості; організація побудови навчального курсу; структурування логіки викладання психологічних дисциплін; використання тренінгової форми роботи як найінтенсивнішого засобу фасилітації прояву відповідальності у здобувачів вищої освіти.

Результати експерименту з використанням методів математичної статистики підтвердили методичну спроможність впроваджуваної системи організації роботи з розвитку у студентів відповідальності.

Окремо варто відзначити, що достовірність одержаних дослідницею даних забезпечена застосуванням надійних та валідних діагностичних методик та методів математичної статистики, копіним аналізом емпіричних результатів та їхньою якісною інтерпретацією. Змістові теоретико-емпіричні лінії дисертації

викладено аргументовано, доказово та переконливо.

Висновки логічно узагальнюють отримані результати експериментального дослідження, відзначаються змістовністю, новизною та самостійністю.

Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати, що поставлені завдання розв'язано, гіпотезу підтверджено, мету наукового пошуку, загалом, досягнуто.

Повнота викладу матеріалу дисертації у наукових публікаціях

Основні теоретичні положення й висновки дисертації висвітлено у 12 наукових публікаціях, зокрема: 4 статті опубліковано у фахових виданнях України; 1 стаття – у зарубіжному виданні; 7 публікацій – у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій.

Ідентичність змісту анотацій і основних положень дисертації

Вивчення представлених матеріалів у дисертації та анотації Бондаренко Валерії Олександрівни, а також опублікованих у фахових збірниках результатів наукового дослідження за обраною темою, дозволяє стверджувати, що: дослідницею здійснений глибокий науковий аналіз проблеми; виявлена новизна у розгляді питань; сформульовані наукові положення, узагальнення та висновки, які є предметом захисту. Структурна побудова та зміст анотацій українською й англійською мовами ідентичні основним положенням дисертації.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Оцінюючи рецензовану дисертацію, звертаємо увагу на окремі дискусійні аспекти, що потребують уточнення, пояснення, корекції, зокрема:

1. Зважаючи на пріоритетні орієнтири трансформації сучасної вищої освіти, доцільно було б детальніше зосередитися на виявленні психологічних умов оптимізації системи психолого-педагогічної взаємодії в контексті розвитку відповідальності, зокрема, через психологічні форми супроводу особистісного та професійного розвитку здобувача вищої освіти.

2. Висвітлення соціально-психологічних умов становлення

особистісної відповідальності в онтогенезі, на нашу думку, варто було б розширити дослідженням кореляції між рівнем особистісної відповідальності близьких дорослих (батьків, учителів) і становленням особистісної відповідальності дітей.

3. У сучасній психології особистості значна увага приділяється вивченню феномена самооцінки, зокрема: в контексті самосвідомості, особистісного розвитку та самореалізації. У дисертаційному дослідженні вводиться поняття «самоцінність» як «визначальна характеристика пізнання, розвитку й усвідомлення ставлення до себе та свого місця у світі» (параг. 1.3, с. 42). Проте залишається нез'ясованим, у чому полягають семантичні та функціональні відмінності й зв'язки між поняттями «самоцінність» і «самооцінка». Уточнення цього аспекту дозволило б більш чітко визначити концептуальні межі використаного понятійного апарату.

Утім, висловлені зауваження мають дискусійний характер і не знижують науково-теоретичну та практичну цінність отриманих у дисертаційній роботі наукових результатів, а засвідчують доцільність наукової та практичної проблематики.

Загальний висновок

Аналіз дисертації й опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертаційне дослідження Бондаренко Валерії Олександрівни на тему «Відповідальність як умова та механізм успішної самореалізації особистості» є самостійним, завершеним, цілісним науковим дослідженням, має наукову новизну, теоретичне та практичне значення,

Дисертація Бондаренко Валерії Олександрівни на тему «Відповідальність як умова та механізм успішної самореалізації особистості» заслуговує на високу позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (зі змінами)» та п.п. 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування

рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 р., а її авторка Бондаренко Валерія Олександрівна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі 05 Соціальні та поведінкові науки.

Рецензент:

Кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

Олена КУЛЕШОВА

Підпис Олени КУЛЕШОВОЇ ЗАСВІДЧУЮ:

Проректор з науково-педагогічної роботи
Хмельницького національного університету,
кандидат економічних наук
доцент

Віктор ЛОПАТОВСЬКИЙ